

KOVÁCS ISTVÁN

Személyiségformáló találkozásaim Csoóri Sándorral

Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején, amikor a budai II. Rákóczi Ferenc Gimnázium diákja voltam, nagyszámú klasszikus költeményt tanultam meg könyv nélkül. Magyartanárom, Perényi Rudolf ugyanis minden tanítványától szigorúan megkövetelte a verstanulást. Sokáig ezek a műalkotások jelentették számomra a magyar irodalmat. Így eszembe se jutott az, hogy mennyire van, vagy mennyire nincs kortárs magyar irodalom.

Létezésének tudatosodását annak köszönhettem, hogy – immár elsőéves történelem–lengyel szakos egyetemi hallgatóként – 1964. február közepétől az Eötvös Kollégium bentlakója voltam. Áprilisban a kollégiumban megtartott költészet napi esten kiderült, hogy „ma” is vannak költők, méghozzá a diáktársaim között. Rózsa Endre egyik verse annyira megtetszett, hogy lemásoltam. 1956 szívdobogását éreztem benne.

Izgalmas intellektuális élményt jelentettek számomra a csütörtökönkénti kollégiumi vitaestek. E rendezvények hangulatát olykor, ha magas beosztású közéleti személyiség volt a meghívott vendég, az elszántabb kollégisták egy-egy kérdésének nagyot csattant villámcsapása maradandóan felforrósította. 1964 őszén egy külügyi elvtársnak tett fel úgynevezett „kényes” kérdést néprajzos felsőbb éves társunk, Kósa László a romániai magyarság riasztó helyzetéről – hivatkozva arra, hogy efelőli aggodalmának Illyés Gyula is hangot adott a L’Express című francia lapban. (Később megtudhattuk, hogy az egész 1963-as interjú a nagyvilágnak szánt alábbi három mondatért született meg: „Romániában van egy provincia, Erdély, amely évszázadokon át a magyar civilizáció és irodalom valódi szülőföldje volt. Ebben a provinciában nemrég zárták be az egyetlen magyar egyetemet, ami egy több mint kétmillió lélekből álló kisebbségnek volt szánva. A magyar írók és az egész magyar értelmiség helyzete nagyon kényelmetlen.”)

¹ Elhangzott 2017. február 6-án a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete által *Jóslás a te idődről* címmel rendezett Csoóri Sándor-konferencián.

A külügyér magából kikelve mennydörögte, hogy ezért az interjúért Illyést börtönbe kellene csukni. Aztán felmondta a kötelező leckét a szomszédos népeket elnyomó magyar uralkodó osztályról, az 1956-os „ellenforradalom” idején is tetten ért sovinizmusról, nacionalizmusról, s arról, hogy a szocialista internacionalizmus diadala, a szocializmus felépítése majd megoldja a nemzetiségi kérdést. Addig pedig Illyés bízta csak a magyar párvezetésre és kormányra ezt a feladatot.

Ebből az utolsó mondatból nyilvánvaló volt sokunk számára az, amit addig is sejtettünk: a kádárista pártvezetés hatalomra jutásától kezdve tettestárs a határon túli magyar közösségek felszámolásában. A kollégisták elégedetlenek voltak a válasszal, s ezt a külügyes vendég is érezte, mert hamar távozott.

Ennél összehasonlíthatatlanul izzóbb hangulatú rendezvényre került sor pár hét múlva, 1965. február első felében. Az előzményhez hozzátartozik, hogy a vizsgaidőszak kezdetén a kollégiumi diákbizottság titkára, a prózáírással kacérkodó Kiss Sándor mellékesen megemlítette Tóth Gábor igazgató úrnak, hogy a bölcsészkaron a minap megjelent Tiszta szívvel címmel egy irodalmi lap, s máris nagy a visszhangja. „Rendezzenek róla itt vitát az új félév kezdetén” – javasolta gyanútlanul az igazgató. Rövidesen a Szabad Európa is méltatta a lapot, de akkor a vizsgaidőszak utánra beharangozott kollégiumi vitát már nem lehetett lemondani.

Vagy négyszázan zsúfolódtak össze a kollégium nagytársalgójában – többen egyforma bőrkabátban. Életem e legmegrendítőbb vitaestje azóta is úgy él bennem, mint egy drámai hősköltemény. Ekkor jegyeztem meg Csoóri Sándor nevét és annak a fiatal költőnek lángoló tekintetét, akiről már hallottam, hiszen egyetemista társam volt: Utassy Józsefét. Miután a magyar falu 1948 utáni folyamatos megnyomorításának történetét néhány vaskos mondatban ismertette, összegzésül megjegyezte: „Ne csodálkozunk, hogy ebből aztán kitört egy szentséges nagy forradalom”. Mindez nem volt elég az estet levezető sápatag elnöknek, Utassy azt is hozzátette, hogy Rákosi óta lényegében semmit se változott a helyzet: Csoóri Sándort éppen most ítélték egyéves szilenciumra, mert a Kortársban megjelent *Iszapeső* című kisregényében, úgymond, foltot ejtett a szovjet katonatisztek erkölcsi tisztaságán.

Ezzel egyszeriben Csoóri Sándor is főszereplőjévé vált életem legfontosabb estjének. Hogy személyesen

megismerjem őt, arra közel négy évet kellett várnom. Addig történt egy s más az életemben. A legfontosabb, hogy írtam tízegynéhány verset. Kósa László biztatására megmutattam őket az egyébként Csoóri Sándorral kiemelten foglalkozó Kiss Ferencnek, az Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársának, aki több – magát költőnek tartó – diáktársamat lebeszélte a versírásról. Esetemben pont az ellenkezője történt. Biztatását komolyan vettem. Azt is, hogy vegyem birtokba az egész magyar költészetet. Versek óceáni örvényébe kerültem. Hogy el ne nyeljen, társaimtól kértem tanácsot. Közben ugyanis az *Elérhetetlen föld* antológia költői meghívtak szerveződő társaságukba.

Utassy József azzal kezdte, hogy először is olvassam el Csoórinak a magyar népdalról írt *Szántottam gyöppöt* című tanulmányát. Ez volt az első, költészetéről szóló írás, amelyen alaposan átrágtam magam. A kollégiumban már én ajánlottam a jó torkú fiúknak, akik kényesen ügyeltek arra, hogy társaságukban más, mint népdal el ne hangozhasson. (Természetesen a magyar szakosok már olvasták a tanulmányt.) Egy csütörtöki estén két műegyetemista jelentkezett, hogy fel szeretnének lépni valamelyik csütörtök este. Egyikük Halmos Béla, Kósa László sógora volt, másikuk Sebő Ferenc. Tőlük hallottam először Kallós Zoltánról, akihez szerettek volna eljutni. Népdalokat énekeltek – gitárkíséréssel. „Nem baj, csak népdal legyen, amit énekelnek – nyugtázta a hallgatóságban jelenlévő Sárosi Bálint. – Erdélyt megjárva a gitárt majd úgyis felcserélik hegedűre.” Úgy történt.

Őket jóval megelőzve: Oláh Jánossal mi már 1967 novemberében elmentünk Erdélybe, hogy felvegyük a kapcsolatot a *Vitorlaének* című antológia költőivel: Király Lászlóval, Farkas Árpáddal, Csiki Lászlóval, Kenéz Ferencsel, Magyar Lajossal és a többiekkel. Szervátiusz Tibor és Szervátiusz Jenő kolozsvári műterme volt a kiindulópontunk. A szobrok által megjelenített világ, hangulat felkészített mindarra, ami bekövetkezett. Címről címre araszoltunk, Kolozsvárról Sepsiszentgyörgyre. A szabadabbnak remélt új korszak kezdetén mindenütt megnyíltak nekünk, anyaországiaknak az emberek. Bármerre jártunk, az 1956 utáni megtorlás drámai történeteivel és – helyenként – szenvedő alanyaival ismerkedtünk meg. Brassói alkalmi szállásadónk egy helybéli orgonaművészről mesélt, aki egy darab gyakorlása előtt bemelegítésül eljátszotta a *Himnusz* kezdő dallamait az üres templomban. Huszonöt évet kapott nacionalista izgatásért.

– „Mit remél a jobbnak ígérkező jövőtől?” – kérdeztük vendéglátónktól. Meglepetésünkre válaszul elmondta Csoóri Sándor *Idegszálaival a szél* című versét, mint az 1956 utáni kárpát-medencei *Szózatot*.

Lélekben erőtől duzzadva, de a tehetetlenségérettől csaknem betegen tértünk haza. Kihez fordulhatnánk, hogy megosszuk az önként magunkra vett közösségi gondok terheit? Amikor 1967-es őszi erdélyi utunkat 1968 nyarán időben és térben kitágítva Utassy Józseffel és Kiss Benedekkel megismételtük, hasonló érzések sebző repeszdarabjait hoztuk haza magunkban. Meg egy kéziratköteget Kallós Zoltántól.

1969 végén – voltaképpen a Március 15-e térről, ahol Utassy lakott – Kallós Zoltán kolozsvári otthonán keresztül jutottunk el Kósa Ferenc várbeli lakásába. Ott ismerkedtünk meg Csoóri Sándorral és Sára Sándorral is. Tudtuk, hogy abban az évben ők is bejárták Erdélyt: az *Ítélet* című filmhez kerestek színeseket és helyszíneket. Örültünk, hogy a *Tízezer nap* alkotói hármasának szellemi vonzaskörében mi is otthonra és megértésre találtunk. A cannes-i filmfesztivál legjobb rendezési díját elnyert filmet hirdető francia nyelvű plakát „tízezer napja” – *Dix mille soleils* – szinte bemelegítette a szobát.

Miután 1969-ben bejártam Dél-Erdélyt, egy év múlva Moldvában a csángó Bogdánfalvát kerestem föl – céltudatosan, meglehetősen konspiratív körülmények között. Nem voltam „beavatatlan fiatal”, de rám is vonatkozhat, amit Csoóri Sándor a *Tenger és diólevél* című, immáron klasszikus prózai műnek számító esszévallomásában ír: „Az újságokból kiszorult kérdések hol durva, hol törekeny gondolatokra szorítottak rengeteg beavatatlan fiatal. S a gondolatok láncreakciója, villámgyors lebomlásban, újabb és újabb kérdésekkel bombázta az agyakat: mi történt a magyar történelemben, hogy modern Julianusként kell a »leszakadó testvéreinket« megkeresnünk? S nem nacionalizmus-e ez a földkeresés? Nem korszerűtlen időtöltés-e a kisebbségek ügyével való bajlódás? Korszerűtlen? De hát lehet-e égetőbb ennél, amikor a világon körülbelül hatszázmillió ember él kisebbségi sorsban, miközben a huszadik század a demokrácia eszméjét és az emberi jogokét varrta zászlajára.”

Ezek a hátizsákos fiúk és lányok többségükben a táncházmozgalomnak is tagjai lettek. Ma már tudjuk: a táncházmozgalom a lelkiismeret-furdalással is megalapozott öntudat csendes lázadása volt a nemzetromboló rendszer ellen. Hogy micsoda vulkántü-

zet hordozott magában, az az 1972. és 1973. március 15-i tüntetéseken érzékelhető volt. E mozgalom szellemi költőanyagában Csoórinak a népdalról és népballadáról írott tanulmányai is kimutathatók.

Csoóri Sándor erdélyi utazásai és egyre szorosabb kapcsolatai az ottani magyar közösségekkel a magyar nyelv szépségére, gazdagságára és egyúttal törekenységére irányították a figyelmét. Mindezzel kapcsolatos gondolatairól, aggodalmáról több írásában is olvashatunk. *A teremtő nyelv* című esszéjében aláhúzza: „...beszélhetünk folyékonyan, szépen, választékosan, akár gyöngyöket szórva is szét mondataikban, ha nem a nyelv belső tartása, igazságérzete, jelleme indít bennünket útra. Szókincs? Csak akkor ér valamit, ha értéke elsősorban a gondolatnak van, amit közölni akarunk.”

1974-ben a varsói költői öszön önkéntes „idegenvezetője” lettem Nagy Lászlónak és Csoóri Sándornak. Elsősorban az 1944-es varsói felkelés helyszínét mutattam meg nekik. Tudatosan: az 1944-es varsói és az 1956-os budapesti felkelés sokban megfeleltethető egymásnak. A két költő is így érezte. Nagy László kezdeményezésére együtt koszorúztuk meg az 1944. augusztus 4-én huszonnégy évesen elesett költő, Krzysztof Kamil Baczyński emléktábláját. Ezekben a napokban és később Budapesten is, amikor a Varsóban megismert lengyel költőkkel, Edward Stachurával és Tadeusz Nowakkal találkoztunk, tanúja lehettem a szemérmes barátságuknak.

1976 májusában a *Nyolcvan huszár* című film dramaturgjaként Csoóri Sándorral és Sára Sándorral együtt jártam be – forgatási helyszíneket keresve – Dél-Lengyelországot. Ekkor találkoztunk Waław Felczak krakkói történésszel, aki egykori Eötvös Kollégistaként jól beszélt magyarul. A háború alatt a Varsó és London közötti budapesti futárbázis parancsnok-helyettese volt, és 1951-ben életfogytiglani börtönre ítélték a kommunista rendszer elleni tevékenységéért. 1958 őszétől a krakkói Jagelló Egyetem ifjúságát nevelte. Felczakot egyébként a magyar forradalom hatására helyezték feltételeken szabadlábba 1956. október 31-én. Elsősorban a magyar reformkorral és az 1848–49-es szabadságharccal foglalkozott. A *Nyolcvan huszár* című film közel állt a szívéhez.

Ő is érezte, hogy áttetszik rajta 1956 budapesti őszenek drámája.

A filmbemutató után gyakrabban megfordultam Csoóri Sándor Keleti Károly utcai lakásában, amely egykori iskolám, a Rákóczi Gimnázium közelében volt. Nem egyszer gondoltam, hogy az idő csapdájában középiskolás diákként is összefuthattam volna vele. Nem emlékszem olyan esetre, hogy ottlétemkor ne csöngetett volna be valaki hozzá, különféle rendű és rangú magán- és közösségi ügyekkel zaklatva őt és segítségét kérve. Találón írja róla Görömbei András, hogy „személye valóságos panaszirodává, egy-személyes kisebbségvédő intézménnyé vált”.

A szocializmus évtizedeibe ékelt, Szolidaritás néven ismert lengyel szabadságkorszak tizenhat hónapja alatt Csoóri Sándor maga javasolta, hogy nézzünk körül Krakkóban. 1981. június 27-én délután érkezünk meg a városba Zelnik József gépkocsijával. Éppen rádión közvetítették az 1956. június 28-i munkásfelkelés 25. évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepeket, amelynek központi programja az áldozatok gigantikus emlékművének leleplezése volt. A krakkói Szolidaritás legfontosabb kulturális irodáiba, kiadóiba Waław Felczak professzor kísért el bennünket. Ahogyan a Jagelló Egyetem szinte minden oktatója, ő is ott volt velünk az Óváros központjában rendezett nagygyűlésen, amelyet Lech Wałęsa korteskörútja alkalmából szerveztek. Csoóri Sándor javasolta, hogy mindenképpen hozzuk az itt lévő hatvan-nyolcvanezer ember tudomására, hogy magyarok is részt vesznek a nagygyűlésen, hogy a magyarok velük vannak. Ezt azért tartotta fontosnak ország-világ

tudtára adni, mert a magyar társadalom tagjainak nem kis részébe gyorsan felszívódtak a fölülről csepegtetett mérgek a sztrájkoló lengyelekről, akiket nekünk kell eltartanunk... Ezért nem emelkedik nálunk az életszínvonal! A rádiókabarék mint torz szellemi tűzijátékot hetente sziporkázták szét a lengyel-ellenes vicceket – nem is hatástalanul.

Kérdést juttattunk el a Városháza tövében emelt tribünön álló Wałęsának. A moderátor bemondta, amit vártunk, vagyis azt, hogy a kérdés tartalmából

következően magyarok is vannak a téren. Dörgő éljénzés hullámzott végig a tömegen. Sándor erre számított. Becsületes hírnevünk nyugtázására.

Tiszteltem meg nem alkuvó bátorságáért. Ha egyetlen verset se ír, emiatt akkor is költőnek tartanám. De írt. Írt krakkói élményeiről is: *Senkid, barátod* címmel. Közvetlenül azt követően, hogy 1981. december 13-án Jaruzelski tábornok bevezette a hadiállapotot, s rövid időre véres pontot tett a Szolidaritásra, a vers bejárta a világsajtót:

*Lengyelország: villámsújtotta Krisztus-szobor
megfeketedő sebeid körül
cirkál a júliusi napfény
s legyek csókolgatják a csontodat újra.*

*Rosszkedvű vagyok érted,
mintha egy bűdös kamrában feküdnék én is letaglózva
s korpaleves tükrében
néznék egy szekfűszálat.*

*Lehetnék Rákóczi kis úrfid, lovatlanul,
templomaid falát támasztó diák,
hársfaillatú katona, aki most ér csak haza
egy hosszúra nyúló háborúból,
halottai a földben, ruha nélkül,
s fölötte fecskék, bódult bogarak
és romvárosok égre vágódó füst-kalapja –
de hát kid vagyok, nagyhitű, sápadt ország?*

*Senkid, barátod, csalános magyar,
ki címeres utcáidon lődörög áfonyaízű délben
s igaz gyászában is
szeretőt keres magának lányaid közül,
mert érinteni akar,
mert szorítani,
tombolni veled levél- és sugár-zenére,
túrni a poshadt cékla szagát órákon át
a zöldségesbolt előtt,
túrni a tűrhetetlent,
a legvadabb reményért sorban állva.*

(1981. július)